Legitimita královské moci největší javánské říše Majapahitu (1293–1478)

Tomáš Petrů

Původně východojavánské království Majapahit[867] představuje nejslavnější impérium předmoderních dějin indonéského souostroví. Společně se Šrívidžajou, která na vrcholu své moci mezi 8. a 10. stoletím ovládala Sumatru, Malajský poloostrov a polovinu Jávy, lze Majapahit považovat za jednu z několika skutečných říší mezi desítkami feudálních států soupeřících v oblasti o hegemonii. Thalasokratická Šrívidžaja dominovala západní části archipelu do 13. století. Majapahit na její roli hegemona ostrovní jihovýchodní Asie navázal a plně ji převzal během 14. století, přičemž svého největšího teritoriálního rozmachu dosáhl za vlády Hayama Wuruka (1350–1389), kdy ovládl celé souostroví od Sumatry až po západ Nové Guiney. Majapahitské impérium tak jako první politická entita v historii sjednotilo pod svou správou celou Nusantaru[868], čímž

[867] V této kapitole se autor drží zavedeného úzu zachování původní podoby u slov z jazyků psaných latinkou, což se týká naprosté většiny jazyků austronéských vč. indonéštiny, malajštiny a (moderní) javánštiny. Proto jsou indonéské a javánské výrazy ponechány v původním tvaru, byť přesně neodrážejí jejich výslovnost. Píšeme tedy Majapahit, ale vyslovujeme přibližně jako Madžapahit. Naopak v souladu s tradicí české transliterace slov z indických jazyků jsou výrazy sanskrtského původu počeštěny – tudíž Šrívidžaja, i když v zahraniční literatuře nalezneme i poindonéštěný tvar Sriwijaya, příp. Srivijaya. U výrazů jasně sanskrtského původu, ovšem v javánském prostředí zdomácnělých, jsou pro ilustraci uvedeny oba tvary, např. *dévarádža/dewaraja* apod.

[868] Nusantara je (staro)javánské a indonéské označení pro indonéské souostroví.

JEDNO SLUNCE NA NEBI.indd 488 24.6.2017 8:18:12

JEDNO SLUNCE NA NEBI.indd 489 24.6.2017 8:18:12

rovněž poskytlo určitý precedens pro pozdější vznik nezávislé Indonésie. Slavné dějiny, velikost a sofistikovanou kulturu této říše proto záměrně zdůrazňovaly první generace indonéských nacionalistů, kterým se nezamlouvala teze o Indonésii jakožto postkoloniálním státě, jehož teritoriální podobu, ale i samotnou existenci do určité míry měli předurčit nizozemští kolonizátoři. Díky svému historickému, kulturnímu, a především politickému odkazu tak Majapahit zaujímá zásadní místo v diskurzu národních dějin.

Historické prameny

K hlavním pramenům vztahujícím se k době vrcholného Majapahitu patří především eulogický epos *Desawarnana* (též známý jako *Nagarakrtagama* čili *Popis království*) z roku 1365 a historiografické dílo *Pararaton* neboli *Kniha králů* pocházející z přelomu 16. a 17. století.

Desawarnana je dílem dvorského básníka jménem Mpu Prapanca, který jej sepsal na počest svého krále Hayama Wuruka (1350–1389). Jde o veršovaný epos nazývaný *kakawin*, napsaný ve staré javánštině v kávjovém metru, jenž vychází z klasických indických vzorů psaných v sanskrtu. *Desawarnana* sestává z 98 zpěvů (*pupuh*), tvořených čtyřveršovými slokami; jde tedy o poměrně rozsáhlý text – celkem ho tvoří 1536 veršů. O jeho autorovi víme, že Mpu Prapanca byl patrně jeho pseudonym, použitý pro autorství tohoto díla, a dále že byl nejvyšším představeným buddhistické komunity v království s titulem *dharmmadhaksa kasogatan*.[869] Dochovaná verze eposu byla sepsána na lontaru, tedy listech lontarové palmy, a tento (patrně dnes jediný existující) rukopis byl objeven v troskách lombockého královského paláce, když ho v roce 1894 dobyli nizozemští kolonizátoři. Přestože je *Desawarnana* v první řadě eulogií oslavující královu dokonalost a božství, je možno dílo chápat i jako věrohodný historiografický pramen, jelikož v něm nacházíme mimo jiné i cenné postřehy týkající se přímo královského dvora, podoby hlavního města, jeho struktury, architektury nebo ekonomiky anebo například z královy inspekční cesty po království, již vykonal roku 1359.

[869] ROBSON, *Deśawarnana*, s. 1.

JEDNO SLUNCE NA NEBI.indd 490 24.6.2017 8:18:12

142 Brána Bajang Ratu, Trowulan – jeden z mála pozůstatků královského paláce Majapahitu.

Druhým nejdůležitějším historickým pramenem pro studium Majapahitu a obecně středověkých javánských dějin je *Pararaton*. Tato *Kniha králů* (dle javánského *ratu* – král, královna), sepsaná neznámým autorem patrně na samém konci 16. století, představuje směsici faktu a fikce, typickou pro malajsko-indonéský kulturní areál. Rukopis začíná legendárním příběhem Ken Aroka, zakladatele dynastie Rajasů, která vládla královstvím Singhasari a Majapahit (1222–1478). Oba uvedené prameny explicitně sloužily

JEDNO SLUNCE NA NEBI.indd 491 24.6.2017 8:18:12

k legitimizaci javánských monarchů jakožto dokonalých panovníků božského původu. V prvním případě šlo o stávajícího krále, který byl ztělesněním dokonalosti, v tom druhém o zbožštění mytického zakladatele dynastie, protože pouze člověk, který je ztělesněním boha na Zemi, může – viděno prizmatem javánské kosmogonie – učinit něco tak zásadního. [obr. 142]

Dvojici klíčových pramenů doplňují pozdně středověké rukopisy jako *Kidung Sunda* a *Carita Parahyangan*,[870] přičemž především Kidung Sunda z konce 16. století je reflexí historické paměti tragických událostí spojených s vyvražděním celé královské rodiny sundánského království Galuh u majapahitského dvora roku 1357, kdy se nedorozumění ohledně statusu budoucí nevěsty majapahitského krále – sundánské princezny – stalo příčinou lítého boje, porážky Galuhu a jeho připojení k Majapahitu. Dílo opět není přísně vzato historiografické, jeho narativ se však překrývá s odkazem jiných pramenů, a přinejmenším reflektuje historickou paměť dávné křivdy spáchané Javánci na sundánském národu.

Počátky javánské státnosti a královské moci

Dějiny datují počátek javánské královské moci s jistotou do raného 8. století, kdy na střední Jávě založil novou hinduistickou dynastii král Sanjaya, když se nejpozději roku 732 (ze kdy pochází dochovaný nápis zasvěcený tomuto vladaři) chopil vlády v království zvaném Mataram. V poslední čtvrtině 8. století (po roce 778) pak úrodným oblastem jihu střední Jávy s ústředím na pláni zvané Kedu již dominuje buddhistická dynastie Šailendra, přičemž historici dodnes vedou spory, zda jde o jinou dynastii, původem nejspíše ze Sumatry, nebo zda Sanjayovi následovníci sami konvertovali k buddhismu, případně zda byli hinduističtí vládci vytlačeni východním směrem a buddhistický rod Šailendrů ovládl západní část střední Jávy. Jiná z rozšířených teorií rovněž tvrdí, že hinduismus byl náboženským kultem javánských králů a princů, zatímco važdrajánový (tantrický) buddhismus byl vírou některé z manželek středojavánských králů,

[870] Parahyangan je označení pro sundánskou oblast západní Jávy. Žijí zde etničtí Sundánci, po Javáncích druhá nejpočetnější národnost Indonésie. Parahyangan ve starosundánštině znamená „sídlo bohů“. Obě díla tak pojednávají o sundánských dějinách, v závěru pak intenzivně ve vztahu k Majapahitu.

JEDNO SLUNCE NA NEBI.indd 492 24.6.2017 8:18:13

princezen, které pocházely z výše uvedeného buddhistického rodu. V každém případě je zjevné, že v následujících desetiletích a staletích buddhismus a hinduismus na javánských vladařských dvorech koexistovaly, vzájemně se překrývaly a v některých případech se též unikátním způsobem sloučily v jediný náboženský systém.[871]

Počátkem 10. století se za ne zcela jasných okolností těžiště javánské královské moci přesunulo na východní Jávu, do povodí řeky Brantas, kde byl prvním prokázaným panovníkem Mpu Sindok (929–947), jenž je někdy považován za zakladatele dynastie Íšana (929–1222). Díky poloze na splavné řece, navíc relativně blízko mořskému pobřeží, se javánští králové mohli poprvé aktivněji zapojit do sítě mezinárodního obchodu. Poloha mocenského centra království, někdy označovaného jako Medang, nedaleko Jávského moře jej ovšem učinila zranitelnějším, což se projevilo mj. vpádem sumatránské říše Šrívidžaja v roce 1016. Z chaosu, který následoval po této porážce[872] Medangu, vzešel jako nový suverén král Airlangga (1019–1042), princ, který jako jediný z královské rodiny uvedené vraždění přežil. Byl zetěm zavražděného krále, čímž navázal na královskou linii Medangu. Je tedy zároveň považován za zakladatele první skutečné javánské říše, jakož i za pokračovatele íšanské dynastie.[873] Centrum říše zůstalo i nadále na východní Jávě, nejprve v Kahuripanu a po Airlanggově smrti v Kediri, odkud jeho potomci vládli do počátku 13. století.

Založení dynastie Rajasů (*Rajasawangsa*)

Posledním panovníkem Kediri a dynastie Íšanů byl Kertajaya (1200 až 1222), jehož vládu násilně ukončil Ken Arok. Tento ambiciózní muž z lidu položil základy nového království Singhasari (1222 až 1292). Současně tím založil novou dynastii Rajasů (1222–1478), která

[871] Tato synkretická forma, která začala převládat ve 13. a 14. století, je vzhledem k významu tantrických elementů historiky označována jako hindu-buddhistická tantrajána. Tantrické prvky jako tance na hrobech, intoxikace alkoholem a rituální erotické spojení byly však přítomné v indonéském buddhismu a hinduismu patrně již od 8. století, ovšem teprve v pozdější době se staly součástí královského kultu některých vladařů.

[872] Javánská historiografie označuje tuto tragickou událost slovem *pralaya* (smrt, konec všeho).

[873] CRIBB, *Digital Atlas of Indonesian History.*

JEDNO SLUNCE NA NEBI.indd 493 24.6.2017 8:18:13

143 Ken Dedes, pramáti všech králů dynastie Rajasa, jako bohyně Pradžňápáramitá, zosobnění nejvyšší moudrosti. Socha pochází ze svatyně (*candi*) v komplexu královského sídla Singhasari na východní Jávě, kde byla zesnulá královna uctívána v rámci státního kultu jako buddhistické božstvo.

vládla nejen novému politickému útvaru, ale od roku 1293 i jeho následnickému království Majapahit. Tato situace, kdy došlo k založení nové dynastie či království někým, kdo nepochází z dosavadní vladařské rodiny, byla na Jávě poměrně neobvyklá, nikoli však nemožná. Ken Arok se domohl svého postavení tak, že nejprve zabil místního vládce (*akuwu*)[874] kraje Tumapel jménem Tunggul Ametung, načež zaujal jeho pozici a vzal si jeho manželku. Jakožto nový *akuwu* rychle zkonsolidoval svoji pozici v Tumapelu a zakrátko se stal vyzyvatelem samotného krále Kediri, když na svoji stranu získal bráhmanskou komunitu, nespokojenou s tím, jak král ignoruje její elitní postavení, a naopak podle nich zneužívá svoji moc. Díky duchovní podpoře bráhmanů a vojenskému přispění dalších vzbouřenců pak krále porazil v bitvě u Ganteru v roce 1222. Kertajaya porážku neunesl a se svými nejbližšími spáchal sebevraždu. [obr. 143]

Ken Arok přijal nové vladařské jméno Sri Ranggah Rajasa (též Sri Rajasa Sang Amurwabhumi) a stal se prvním králem východojavánského Singhasari. Jakožto člověk nízkého původu legitimizoval nový král svoji pozici několikerým způsobem – v prvé řadě manželstvím s vdovou Ken Dedes po zavražděném Tunggul Ametungovi, o níž se tradovalo, že muž, jenž se s ní ožení, se stane králem. Toto přesvědčení do určité míry reflektuje tradičně významnou roli žen ve společnostech ostrovní jihovýchodní Asie, které se zde – na rozdíl od Dálného východu, Indie a Blízkého východu – již odpradávna těšily rovnocennému postavení, a tudíž nejenže svým vlivem promlouvaly do politiky či obchodu, ale samy se přímo stávaly královnami a dnes prezidentkami či ministryněmi. Ken Arok

[874] *Akuwu* byl titul odpovídající úrovni okresního správce či hejtmana, šlo o nedědičný titul nižší než *bhre* (kníže, vévoda) a *juru* (krajský správce).

JEDNO SLUNCE NA NEBI.indd 494 24.6.2017 8:18:13

si díky porážce nenáviděného krále Kertajayi získal silnou podporu napříč celou společností od drobného lidu, přes šlechtu až po své klíčové spojence – bráhmany, kteří svržení dosavadního monarchy sami iniciovali, a tudíž velmi uvítali. Bráhmanští kněží tak oddaně sloužili Ken Arokovi, když ho posvětili jako nového krále, ztělesnění boha Šivy. Při této příležitosti dal Rajasa vztyčit nový královský *lingam*, čímž rituálně stvrdil královskou moc nové dynastie na sedm následných generací.[875] Lingam je symbolem boha Šivy, především jeho tvořivé maskulinní energie. Může být proto interpretován jako falický symbol nebo také jako *axis mundi* (osa světa), do které se vládci klasických království jihovýchodní Asie stylizovali. Často je znázorňován společně se symbolem ženské plodnosti a sexuality (*jóni*), což je případ například pozdně majapahitského chrámu (*candi*) Sukuh. Další podstatnou informací je, že Ken Arok byl podle *Pararatonu* počat samotným bohem Brahmou, jenž se spojil s obyčejnou venkovskou ženou. Tento legendární prvek měl sloužit právě ke zdůraznění přesvědčení, že pouze jedinec mimořádných schopností, jimiž je obdařen díky svému božskému původu, může být zakladatelem nové, mocné dynastie.

Dalším z inspiračních vzorů pro Majapahit byl v některých ohledech i poslední panovník království Singhasari, Kertanagara (1268–1292). Tohoto panovníka hodnotí historie poměrně kontroverzním způsobem. Podle některých zdrojů byl schopným reformátorem v oblasti domácí administrativy, vzdělaným a kulturně založeným vládcem[876] a současně dobyvatelem, jenž rozšiřoval svou moc do dalších oblastí Nusantary. Některé indonéské zdroje dokonce tvrdí, že právě on byl prvním panovníkem, který přišel s myšlenkou sjednocení indonéského souostroví. I když mu tento cíl zůstal na hony vzdálen, byl skutečně prvním javánským vládcem, jenž rozšířil svou moc i na Sumatru, především na její jihovýchodní oblasti. Kertanagara rovněž prokázal značné politické sebevědomí – nebo snad nedostatek diplomatické důvtipnosti či předvídavosti, když se v roce 1289 odmítl podřídit výzvě mongolského velkého chána a čínského císaře Chubilaje (1260–1294), aby přijal postavení závislého vládce podřízeného císaři v rámci čínského tributárního

875 FIC, *The Tantra*, s. 67.
876 DUBOVSKÁ – PETRŮ – ZBOŘIL, *Dějiny Indonésie*, s. 83.

JEDNO SLUNCE NA NEBI.indd 495 24.6.2017 8:18:13

145 Nedokončený chrám Candi Singhasari zasvěcený Šivovi, jejž dal král Kertanagara budovat na paměť dynastických předků, konec 13. století.

systému, když dal znetvořit tvář čínského emisara, jenž králi tuto výzvu předložil.

Podle jiných autorů to byl do sebe zahleděný, represivní vládce a zhýralec, který v posledních letech své vlády prakticky ignoroval své vladařské povinnosti a oddával se takřka výhradně tantrickým rituálům,[877] což se mu nakonec stalo osudným – při jednom z těchto obřadů ho zavraždil vzbouřenec, *adipati* (vévoda) Jayakatwang. Tento aristokratický rebel byl již od roku 1272 místokrálem v Kediri, tedy dávném mocenském centru východojavánských monarchií, a byl patrně pokrevním potomkem místní královské linie. Proto měl silné ambice obnovit toto zaniklé království a usednout na trůn svých předků, což se mu podařilo, když se na několik měsíců stal králem obnoveného Kediri (1292–1293). [obr. 145]

Založení Majapahitu

Při převratu byla vyvražděna takřka celá královská rodina, vyjma králova zetě Radena Wijayi a králových dcer. Wijaya se uchýlil na nedaleký ostrov Madura, kde mu poskytl dočasný azyl tamější vládce *adipati* Arya Wirajaya, který mu vzhledem k dlouhodobým

[877] TAMTÉŽ, s. 82; SHAFFER, *Maritime Southeast Asia*, s. 87.

JEDNO SLUNCE NA NEBI.indd 496 24.6.2017 8:18:13

146 Zakladatel Majapahitu, král Kertarajasa (Raden Wijaya) v podobě Harihary, napůl Višnua, napůl Šivy, v níž byl posmrtně uctíván ve svatyni Candi Sumberjati v Malangu, počátek 14. století.

dobrým vztahům s jeho rodinou byl významně nápomocen i při pozdějších bojích s Jayakatwangem. Ještě předtím ovšem Wirajaya, který byl současně naoko stále loajální vůči novému samozvanému králi, doporučil Radenu Wijayovi, aby osobně požádal Jayakatwanga o milost a odpřisáhl mu věrnost podobně, jako to učinil on sám. Raden Wijaya jej uposlechl, a nejen že získal milost, ale král Jayakatwang mu svěřil i úkol vyklučit les v místě zvaném Tarik, jenž se měl stát Wijayovým malým panstvím, které mělo současně sloužit samotnému králi jako honební revír, neboť lov byl Jayakatwangovou oblíbenou kratochvílí. Podle kroniky *Pararaton měly na tomto místě růst ve velkém množství plody zvané maja* (v javánské přepisu *mojo*). Ty však byly dosud nezralé, a tudíž hořké (*pahit*), a toto místo a následně i celé království tak obdrželo jméno Majapahit.

Krátce poté, co se do čela obnoveného Kediri postavil vzbouřenec Jayakatwang, připlula roku 1293 k břehům Jávy mongolská flotila, která hodlala razantně odčinit potupu vůči čínskému císaři, spáchanou nyní již mrtvým králem Kertanagarou. Jeho zeť Raden Wijaya této situace využil a mongolské oddíly patrně vmanipuloval do nastalé občanské války,[878] když se s nimi spojil proti Jayakatwangově armádě. Společnými silami napadli a porazili Kediri, kde mongolské oddíly uzurpátora zajali a popravili.[879] Krátce na to pak Raden Wijaya se svým vojskem lstivě napadl a zmasakroval nic

878 MIKSIC, Majapahit's foreign policy, s. 11.
879 Viz Sejarah Kerajaan Majapahit.

JEDNO SLUNCE NA NEBI.indd 497 24.6.2017 8:18:14

netušící a navíc bojem a oslavami oslabená mongolská vojska. Ty, co přežili, pak donutil k ústupu a kvapnému odplutí z Jávy.[880] [obr. 146]

Triumfující Raden Wijaya byl tedy v prosinci 1293 korunován na krále pod vladařským jménem Kertarajasa Jayawardhana (1293–1309). Ačkoli založil nový politický útvar, nepovažoval se za zakladatele nové dynastie, ale naopak pokračovatele dynastie Rajasů, což zdůraznil mj. i volbou svého vladařského jména. Byl ostatně přímým potomkem jejího zakladatele Ken Aroka (1222–1227) a současně i zetěm posledního krále Singhasari Kertanagary. Svoji legitimitu vládce východojavánské monarchie a její dynastickou kontinuitu dále stvrdil sňatkem se všemi čtyřmi dcerami svého zavražděného tchána Kertanagary. K posílení legitimity nového království byla rovněž obratně využita i slovní symbolika jména Majapahit. Kenneth Hall vysvětluje podtext tohoto názvu paralelou mezi nezralostí ovoce a nového státu, navíc vytvořeného v době značného politického chaosu. Hořkost ovoce měla být podle *Pararatonu* znamením souhlasu bohů, přičemž tento plod stromu *Aegle marmelos*,[881] *v sanskrtu nazývaný bilva* a starojavánsky *wilva*, je přímo symbolem bohyně štěstí Lakšmí.[882] Nové království tak mělo být pod ochranou této mateřské hinduistické bohyně, a jeho paralelním jménem byl javano-sanskrtský výraz Wilwatikta, nesoucí stejný význam jako Majapahit.[883] Ve druhém z klíčových eposů – *Desawarnaně* – a rovněž v některých indonéských historiografických textech jsou tato dvě jména volně zaměňována.

Zlatý věk Majapahitu za vlády krále Hayama Wuruka

Z hlediska kontinuity královské moci a legitimity mladého státu byla velmi důležitou postavou především jedna z Wijayových manželek, Sri Gayatri Rajapatni. Nejen že představovala živoucí

[880] Některé zdroje ovšem uvádějí, že se mnoho Číňanů rozprchlo po Jávě, kde hlavně v pobřežních přístavních městech založili stálé komunity a položili tak základ pro pozdější vlivná společenství etnických Číňanů v Indonésii.

[881] Český název stromu je oslizák líbezný.

[882] Podle hinduistické mytologie si měla Lakšmí odříznout jeden ze svých prsů na důkaz své oddanosti bohu Višnuovi, který, dojat její obětí, proměnil tento prs ve výše popsané ovoce a poslal je lidem na Zem. Viz Lakshmi.

[883] HALL, Ritual Networks and Royal Power, s. 95.

JEDNO SLUNCE NA NEBI.indd 498 24.6.2017 8:18:14

spojení s předcházejícím královstvím Singhasari, ale současně se po manželově smrti projevila jako vlivná a uvážlivá autorita za trůnem. Po smrti druhého krále Majapahitu, svého nevlastního syna Jayanagary (1309–1328), se měla sama ujmout trůnu, ovšem nároku vládnout se vzdala, stáhla se do ústraní a rozhodla se zůstat pouze buddhistickou mniškou. Přesto si i nadále udržela značný neformální vliv na chod událostí, neboť jako královna-matka de facto spoluvládla se svou dcerou, královnou Tribhuwanou (1328–1350). Po smrti Rajapatni se Tribhuwana vzdala vlády a na trůn dosadila svého syna Hayama Wuruka (1350–1389). Princi, jenž se narodil roku 1334, bylo v té době šestnáct let. Dle nápisu v kameni (*prašasti*), který dala zřídit královna Tribhuwana, byl Dyah[884] Hayam Wuruk připravován na pozdější vladařský výkon od útlého věku; již na prahu puberty obdržel symbolický titul *yuwaraja* (korunní princ) a současně začal sbírat politické zkušenosti jakožto místní vládce (*bhre*[885]) v Jiwaně.

Mladého krále v jeho vládnutí a snahách rozšířit slávu království podporoval zkušený zemský správce (*mapatih amangkubumi*) Gajah Mada. Mada v této funkci sloužil nepřetržitě od roku 1331 – tedy i za vlády jeho matky – a již v té době začal rozšiřovat území říše, například o ostrov Bali (1343), v souladu se svou slavnou přísahou *amukti palapa*, jíž se zavázal sjednotit celou Nusantaru pod nadvládou Majapahitu.[886] S nástupem Hayama Wuruka na trůn v rozšiřování panství pokračoval a na několik desetiletí sjednotil obrovské území jihovýchodní Asie pod nadvládou východní Jávy. Nakolik šlo o centralizovaný politický útvar a jaký byl skutečný přímý vliv javánského impéria, zůstává dodnes předmětem akademických debat.

Dle Prapancovy *Desawarnany* měly armády a flotily Majapahitu pod vedením nejvyššího zemského správce dobýt či pod vojenskou hrozbou ovládnout území od dnešního jižního Thajska až

[884] Výraz *dyah* je vysoký šlechtický titul, prvotní význam slova byl údajně „ochránce“, ovšem je možné ho překládat slovem „princ“.

[885] Šlechtický titul *bhre* by byl z hlediska evropské titulatury nejbližší pojmu „kníže“ nebo „vévoda“.

[886] Gajah Mada se zapřísahal, že dokud se mu nepodaří dosáhnout kýženého cíle, bude zachovávat půst. Co však přesně bylo předmětem půstu, není jasné. Převládá ovšem výklad, že slovo *palapa* označuje koření, respektive kořeněné pokrmy.

JEDNO SLUNCE NA NEBI.indd 499 24.6.2017 8:18:14

po Wanin na ostrově Nová Guinea. Zmiňme na tomto místě alespoň nejvýznamnější oblasti či politické útvary, jež se během 14. století staly součástí majapahitské říše. Na Malajském poloostrově, přesněji na pomezí dnešní severní Malajsie a jižního Thajska, to bylo kdysi významné království Langkasuka, dále pak Kelantan, Terengganu, Pahang, Johor a například také Tumasik (dnešní Singapur). Pod kontrolou říše byla rozsáhlá území Sumatry, od sultanátu Samudra-Pasai, přes království Lamuri po Perlak, a dále klíčová oblast Palembangu, kde sídlilo hlavní město bývalé říše Šrívidžaja, kterou poprvé dobylo již roku 1290 východojavánské království Singhasari.[887]

Pobřežní oblasti východní Sumatry, které se v polovině 14. století nakrátko emancipovaly, znovu připojily majapahitské flotily po smrti Gajaha Mady, což bylo preventivní opatření, aby se tato území nedostala pod čínský vliv. Po roce 1368 totiž nová čínská dynastie Ming nabídla tamějším nástupnickým státům kdysi mocné Šrívidžaji (například Palembangu) partnerství a ochranu v rámci svého tributárního systému. Jelikož právě Šrívidžaja kdysi profitovala z čínské hegemonie a byla velkou konkurencí pro východojavánské Kediri, byla situace, ve které se Palembang sklání před Čínou a těží z její ochrany, pro Majapahit nepřijatelná. V roce 1377 proto nová majapahitská výprava razantně donutila ambiciózní Palembang přijmout postavení vazala javánské říše. Úspěšnost expedice dokládá i fakt, že jeho představitelé se následně účastnili série hlavních nábožensko-politických ceremonií u majapahitského dvora v Trowulanu.[888] [obr. 148]

Další území získala říše na ostrově Borneo, zejména nově se etablující útvar Barune (pozdější sultanát Brunej), Sambas (pozdější stejnojmenný sultanát) nebo království Tanjungpura a Kutai. Majapahit v zásadě dočasně ovládl většinu tzv. říčních systémů[889] na Borneu kromě severovýchodní části ostrova. Na Filipínách pak

887 PANJI, *Kitab Sejarah Terlengkap Majapahit*, s. 157–158.

888 SHAFFER, *Maritime Southeast Asia*, s. 90.

889 Říční systém představuje vládu nad ústím řeky do moře a jejím samotným tokem a většími přítoky především v podobě kontroly obchodu, který na nich probíhal, jelikož řeky představovaly hlavní a de facto jediné dopravní tepny oblastí jako byl Malajský poloostrov, Sumatra a Borneo. Místní *datu* (náčelník) a později král (rádža, *raja*) obvykle ovládal pouze tento říční systém a neměl vládu nad vnitrozemím jako celkem.

JEDNO SLUNCE NA NEBI.indd 500 24.6.2017 8:18:14

148 Candi Panataran, jedna z nejvýznamnějších hinduistických svatyní na východní Jávě. Za vlády Hayama Wuruka se těšil zvláštní královské přízni jako státní chrám Majapahitu. Část komplexu byla podle zachovaného nápisu nad vchodem do této budovy vysvěcena právě za jeho vlády roku 1369.

šlo o království Seludong v oblasti manilské zátoky, souoostroví Sulu a oblast Lanao na Mindanau.[890] V oblastech dnešní východní Indonésie ovládl Majapahit části Sulawesi (např. Makassar, Buton, Gorontalo ad.), Moluk (Seram, Ambon), Malých Sund (Bali, Lombok, Timor či království Dompo na Sumbawě) a již zmíněné území Wanin na dnešní Západní Papui.[891] Vzhledem k tomu, že vliv Majapahitu zasahoval až do dnešního jižního Thajska, lze konstatovat, že orbit jeho moci byl ještě větší než teritoriální rozsah dnešní Indonésie, byť v žádném případě nešlo o silně centralizovanou říši.

Socioekonomická geografie Majapahitu

Z ekonomicko-politického hlediska spojoval Majapahit dva tradiční modely státu jihovýchodní Asie, jež zde v klasickém období dominovaly. Jinými slovy, byl dílem agrárním královstvím založeným na závlahovém pěstování rýže podobně jako věhlasná khmerská říše nebo středojavánský Mataram. Díky svému souostrovnímu charakteru a silné orientaci na moře ovšem současně představoval i mocnou námořní říši, jakou byl Fu-nan v Zadní Indii nebo sumatránská Šrívidžaja, tedy impéria, která bychom mohli označit pojmem thalasokracie – politické útvary opírající svou moc o nadvládu nad mořem. Byl tak patrně prvním státem regionu, který prokazatelně propojil ekonomickou výnosnost silné zemědělské základny s bohatstvím a geostrategickými výhodami, jež přinášel meziostrovní a mezinárodní obchod, jakož i ovládnutí klíčových plavebních tras.

Jádrové území Majapahitu se rozkládalo v povodí východojavánské řeky Brantas, na jejíchž úrodných pláních se dařilo klíčové plodině regionu jihovýchodní Asie – rýži. Její bohatá pravidelná

890 PANJI, *Kitab Sejarah Terlengkap Majapahit*, s. 157–158.
891 TAMTÉŽ, s. 157–158.

JEDNO SLUNCE NA NEBI.indd 501 24.6.2017 8:18:14

úroda jednak poskytovala obživu početné populaci, jednak prodej její nadprodukce na zmíněných mezinárodních a meziostrovních trzích v Majapahitem ovládaných obchodních přístavech severní Jávy umožnil výstavbu velkolepých chrámů a královských hrobek, vydržování početné bráhmanské elity, jež napomáhala posilovat královskou autoritu, jakož i vybudování početné flotily, která uvedené plavební trasy mohla patrolovat.

Komplexní systém závlahových kanálů, hrází a nádrží, principiálně podobný „hydraulické civilizaci" angkorské říše, vyžadoval vysoký stupeň organizace práce, a jeho budování, existence a udržování přispěly ke vzniku úřednické vrstvy, která na tuto činnost dohlížela a stala se základem státních struktur společnosti, podobně jako tomu bylo v mnoha dalších agrárních královstvích. Je patrné, že bohatství, jež rýže produkovala, přispělo ke vzniku značně hierarchizované společnosti, jakož i k vysoké úrovni umění a řemesel podobně jako v jiných královstvích Jávy nebo Zadní Indie, jež si tak mohly dovolit vydržovat duchovní a umělecké elity.

Zemědělské vnitrozemí včetně oblasti hlavního města bylo propojené s pobřežím severní Jávy již zmíněnou řekou Brantas. Tento vodní tok sloužil nejen jako životadárná tepna přinášející vláhu a živiny, ale též jako strategická dopravní spojnice, jež ústila do Jávského moře, čímž umožňovala obchodní výměnu s námořními přístavy Majapahitu jako Surabaya, Tuban a Gresik. Přístavy byly cílem mnoha zahraničních kupců – Arabů, Turků, Peršanů, Indů a Číňanů, kteří zde nejen provozovali obchod, ale také zakládali trvalejší komunity, čímž přispívali mimo jiné k šíření nového náboženství – islámu – v této silně indianizované hindu-buddhistické společnosti. [obr. 149]

Meziostrovní obchod ovšem nadále zůstával především v rukou javánských, tedy majapahitských plavců a obchodníků, kteří ovládali důležité plavební trasy do Banjarmasinu a Sukadany na protilehlém jižním pobřeží Bornea, na „ostrovy koření" Moluky, především Ternate (zdroj hřebíčku) a Bandské ostrovy (muškátový oříšek), do Makassaru, Bimy (na Sumbawě) i na ostrov Timor, který byl zdrojem santalu. Kapitálem pro nákup těchto cenných komodit byla právě javánská rýže a další zemědělské produkty. Javánští námořníci a obchodníci byli se svými džunkami (*jong*) aktivní také v oblasti západního souostroví, především na Sumatře. Po založení sultanátu Melaka na Malajském poloostrově se příslušníci javánské

JEDNO SLUNCE NA NEBI.indd 502 24.6.2017 8:18:14

149 Brána Wringing Lawang. Zbytek neznámého chrámového či palácového komplexu v areálu hlavního města Majapahitu, Trowulanu.

námořně-obchodní komunity rovněž stali významnými aktéry v ekonomických a mocenských strukturách této nové mocnosti, která se měla později, po oslabení Majapahitu stát novým hegemonem západní části malajsko-indonéského souostroví.

Vladař a jeho legitimita v hindu-javánské kosmologii

Hlavními náboženstvími Majapahitu byla šivaistická forma hinduismu a vadžrajánový, tedy tantrický buddhismus. Většina králů, stejně jako Hayam Wuruk, se prezentovala jako hinduisté, ovšem například královna-matka Rajapatni, Wurukova babička, byla velmi zbožnou buddhistkou, což prokazuje pokojnou koexistenci obou systémů u jednoho vladařského dvora. Nepřekvapivě tak docházelo k již výše uvedenému překrývání a prolínání – synkrezi – obou náboženských kultů. To bylo mimo jiné usnadněno například tím, že hinduismus považuje Buddhu za jedno z deseti vtělení Višnua, jenž je coby udržovatel světa jedním z hlavních božstev hinduistického panteonu. Majapahitské svatyně byly zasvěceny stejně tak kultu Šivy jako Buddhy, a Šiva-Buddha je na některých místech uctíván dokonce jako jediná božská bytost.[892] Dalším faktorem, který sbližoval oba věroučné systémy, byl právě jejich tantrický aspekt, přičemž v tantrickém hinduismu dominovalo silné zaměření právě na vysoce uctívaného Šivu a jeho manželku Šakti.

Třetím uznávaným náboženstvím Majapahitu, které vycházelo z šivaistického hinduismu, avšak bylo považováno za svébytnou religiózní formu, byl *karsyan*, hnutí asketů zvaných *rsi*. Tito svatí mužové, též zvaní zřeci, setrvávali podobně jako jejich indické protějšky v izolaci lesních pousteven, kde v hlubokém pohroužení byli

892 DUBOVSKÁ – PETRŮ – ZBOŘIL, *Dějiny Indonésie*, s. 49.

JEDNO SLUNCE NA NEBI.indd 503 24.6.2017 8:18:14

údajně schopni zřít skutečnosti mimo běžné materiální dimenze. Jejich učení bylo považováno za tajné a bylo předáváno ve velmi úzkém kruhu zasvěcenců, kteří díky přístupu k tajným knihám patřili také k nejvzdělanějším lidem v království. Mimo královský dvůr také byly nadále vyznávány původní, převážně animisticko-panteistické formy, jejichž mnohé prvky zůstaly součástí javánské kultury i po rozšíření indických učení a později islámu. Harmonické soužití tří hlavních věroučných systémů – šivaismu, buddhismu a učení *karsyan* – je zdůrazňováno jako projev náboženské tolerance vladařských dvorů. Převládající a de facto oficiální vírou byl ovšem šivaismus, který byl pro legitimizaci královské autority klíčový.

Král jakožto avatár Šivy tak byl vnímán jako převtělení nejvyššího z bohů, který symbolicky sídlil na nejvyšší hoře světa Mahméru, jež představuje jeho pomyslný střed – *axis mundi*. Reálně pak sídlil v *kratonu* či *keratonu*[893] – palácovém komplexu, který ztělesňoval jednak střed království, jednak mikrokosmický (*jagad cilik*) model světa a vesmíru (*jagad gede*). Jestliže byl král prostředníkem mezi bohy a smrtelníky, pak byl jeho *kraton* nejen středem pozemského světa, ale také místem střetávání materiálního světa se světem bohů.[894] S tím souvisí i králova role udržovatele harmonie mezi světem hmotným a duchovním. Místo, kde stál *kraton*, se tak přirozeně stávalo hlavním městem království, centrem mocenským a rituálním, ale i kulturním a ekonomickým.

Díky uvedeným atributům požíval král nejvyšší autority a měl (téměř) absolutní moc, ovšem nebyl a nesměl být tyranem. Byl králem božského původu, *dévarádžou* (indonésky *dewaraja*), polobohem mezi lidmi, což vychází z dávného bráhmanského konceptu zbožštělého krále, který do oblasti dnešní Indonésie, malajského světa a Zadní Indie přivezli během prvních staletí nového letopočtu indičtí aristokraté doprovázení bráhmany. Koncept *dévarádži*, který se stal charakteristickým pro indianizovaná království jihovýchodní Asie, se v mnohém překrýval s dávným indickým ideálem

[893] Etymologie slova je následující: *ka-ratu-an*, „místo, kde sídlí král" (po hláskové spodobě *karaton*, *keraton*, *kraton*); resp. *ka-datu-an*, „místo, kde sídlí vůdce, náčelník" (tudíž *kedaton*). Je evidentní, že výrazy *ratu* (starojavánsky král) a *datu* (malajsky, javánsky a v tagalogu „vladař", „náčelník") vycházejí ze stejného austronéského výrazu pro mocného muže, vládce.

[894] DUBOVSKÁ – PETRŮ – ZBOŘIL, *Dějiny Indonésie*, s. 180–181.

JEDNO SLUNCE NA NEBI.indd 504 24.6.2017 8:18:15

144 Candi Jawi. Chrám, v němž byl král Kertanagara uctíván jako buddha Akšóbhja. Architektura svatyně je na první pohled spíše hinduistická, avšak stavba je zakončena malou stúpou a symbolizuje tak synkrezi hinduismu a buddhismu tak obvyklou pro prostředí východojavánských královských dvorů.

univerzálního vládce – čakravartina (v jazyce páli čakkavatin), který vládne eticky, morálně a benevolentně celému světu. Buddhisté jej vnímají jako světský protějšek Buddhy, zatímco hinduisté spíše jako mocného krále, vládnoucího rozsáhlému území, přeneseně pak celému světu, což bylo ospravedlňováno jeho božskou podstatou. Čakravartin je příslušníky obou komunit chápán jako „ten, kdo otáčí kolem Dharmy". Zajímavé je, že oproti maurjovské éře (322–185 př. n. l.), během které byl koncept zbožštělého, univerzálního vládce rozvíjen, v pozdějších dobách již králové Indie zbožšťováni nejsou. Neobjevuje se to dokonce ani v jejich titulatuře – nejčastěji jsou označováni jako *dévánámpija,* tedy „bohům milí", případně byli nazýváni „služebníky bohů", ale nikdy živoucími bohy či jejich vtěleními. [obr. 144]

Dle výkladu javánského a khmerského hinduismu se však králem mohl stát pouze jedinec, který měl božské/kosmické charisma (*wahyu*), dané jeho božským původem. Tato podmínka platila ještě větší měrou pro zakladatele nových dynastií. Z tohoto důvodu tak například *Pararaton* předkládá legendu o božském původu Ken Aroka, zakladatele dynastie Rajasů, podle níž měl být počat při spojení prosté venkovské ženy se samotným Brahmou, bohem stvořitelem hinduistického panteonu, přestože reálně šlo o obyčejného vzbouřence prostého původu. Javánská historie je ostatně plná příběhů podobných rebelů, ovšem žádnému není přičítáno *wahyu* až do okamžiku, kdy je jeho vzpoura úspěšná a jejímu samozvanému vůdci se podaří založit novou královskou dynastii.

JEDNO SLUNCE NA NEBI.indd 505 24.6.2017 8:18:15

Velice důležitá je pak otázka legitimizace jeho postavení jakožto vladaře, která je zajišťována mj. převzetím určitých atributů moci bývalého mocenského centra, např. posvátných královských klenotů (*pusaka*) a dalších magických předmětů, získání dcery bývalého krále za manželku apod. Dalším prostředkem legitimizace byla rozšířená falzifikace rodokmenů, která měla zajistit příbuzenství s některým z významných vládců minulosti, což však přirozeně není záležitost pouze javánská.[895]

Role panovníka je tak v očích Javánců velmi komplexní: král je nejen pilířem společnosti a království, ale jeho božský původ mu umožňuje propojení minulosti se současností a současnosti s budoucností a všeobecně tak každému jednotlivci zajistit odpovídající místo v kosmickém řádu.

Jihovýchodoasijský dévarádža stál v čele politického útvaru, který se silně lišil od evropského nebo čínského státu – britský historik Oliver Wolters ho v 80. letech 20. století nazval mandalou. Slovo *mandala* znamená v sanskrtu kruh a především v mahajánovém buddhismu představuje posvátný obrazec, který sestává z harmonicky uspořádaných kružnic a čtverců. Ve Woltersově chápání je mandala, resp. království mandalového typu, feudální politickou entitou, jíž charakterizují – právě na rozdíl od Číny – nejasně vymezené hranice, tedy teritoriální fluidita, politická nestabilita a důraz na silnou roli centra.[896] *Z politického hlediska tedy nejvyšší moc uplatňoval vládce v hlavním městě a jeho bezprostředním okolí, čím dále od něj jeho moc slábla.*[897] Benedict Anderson tento model nazývá „stupňovaná svrchovanost".[898] *Výjimečné postavení mocenského centra se odráží i v prostém faktu, že mandaly jihovýchodní Asie se obvykle jmenovaly podle svých hlavních měst – Pugam, Angkor, Majapahit či Ajutthaja.*[899]

V duchu mandalové doktríny má toto království, podobně jako hinduistické státy na indickém subkontinentu a mandaly Zadní Indie, tendenci neustále expandovat (*ngelar jajahan*), což jejich vladaři vnímali jako nezbytný faktor pro posílení vlastní existence

895 ANDERSON, *Language and Power*, s. 39.
896 WOLTERS, *History, Culture and Region*, s. 82.
897 ZELENDA, *Laos*, s. 13.
898 ANDERSON, *Language and Power*, s. 43.
899 TAMBIAH, The Galactic Polity in Southeast Asia, s. 509.

JEDNO SLUNCE NA NEBI.indd 506 24.6.2017 8:18:15

a sebeprosazení, jenž měl vést k mocenské nadvládě nad okolím.[900] Expanzivní povaha mandalových království byla prostředkem narušování vztahů mezi okolními státy, kdy – poněkud nadneseně – hlavním cílem *dévarádži* byla celková nadvláda nad světem, reálně pak nad celým okolním regionem. Tuto politiku realizovali javánští králové již od singhasarského vládce Kertanagary a dovršil ji právě majapahitský král Hayam Wuruk v rámci mocenského dvojvládí se zemským správcem Gajahem Madou. V dobách nestability či oslabení centra pak mandaly typicky kontrahovaly s tím, jak se státy v dosavadním tributárním postavení emancipovaly, případně samy začaly usilovat o hegemonii.[901]

Přes neustálou snahu expandovat, především do zalidněných oblastí, nebyl neosídleným nebo málo osídleným periferním oblastem přikládán zvláštní význam. Tato území byla vnímána a využívána spíše jako jakási nárazníková pásma mezi různými sférami vlivu, přičemž v důsledku tohoto chápání nezřídka docházelo k tomu, že zvláště v pevninské jihovýchodní Asii mohly periferie být součástí více sousedících mandal současně. Vzhledem k typické neprostupnosti terénu a minimálnímu ekonomickému a strategickému významu nezkultivovaných teritorií byla reálná moc panovníka dána množstvím jeho poddaných, nikoli rozsahem území, proto ani přesné hranice nebyly důležité. I z tohoto důvodu nelze indianizované mandaly jihovýchodní Asie považovat za státy v moderním pojetí, charakterizované přesně definovanými hranicemi a centrálně řízenou byrokracií.

Existuje však určitá paralela mezi tributárním vztahem mezi místním, podřízeným vládcem a suverénním panovníkem v rámci jihovýchodoasijské mandaly a feudálním uspořádáním například ve středověké Evropě. V mandalových královstvích jihovýchodní Asie požíval lokální vládce, resp. tributární knížectví vyšší míru autonomie než například středověký šlechtic – vazal – vůči svému evropskému králi. Mandala tak spíše reprezentuje určitou formu konfederace, ve které jsou osobní, rodinné a jiné vazby důležitější než ty oficiální – lokální vládce je osobně přímo podřízen králi, nikoli abstraktnímu nadřazenému politickému útvaru.

900 MOERTONO, *State and Statecraft in Old Java*, s. 71.
901 WOLTERS, *History, Culture and Region*, s. 82.

JEDNO SLUNCE NA NEBI.indd 507 24.6.2017 8:18:15

V takovém prostředí král nevládne autoritářsky, nýbrž jako osvícený a charismatický benevolentní vladař-mediátor, který využívá k posílení své moci, udržení stability království a mobilizaci různých společenských vrstev a zájmových skupin několika zásadních prostředků: svého božského charismatu (*wahyu*), složitých osobních vazeb (například prostřednictvím dynastických sňatků), okázalého rituálu náboženského a v neposlední řadě i rituálu politického. Clifford Geertz nazývá tyto politické ceremonie *theatre* a tyto mandalové útvary *theatre states*. Jsou to politické útvary, v nichž je loajalita vazalů a poddaných posilována právě prostřednictvím okázalých („teatrálních") rituálů, díky nimž dotyční mohli stvrdit svůj význam a postavení v mocenské hierarchii díky odlesku rituální pompy a kosmického charismatu panovníka.[902]

V majapahitské říši se většina těchto veřejných ceremonií konala v „sesterském" městě Majapahitu jménem Bubat, které se nacházelo v blízkosti dvora a sloužilo jako obchodní centrum, a tudíž se zde nacházely rezidence pro návštěvníky z cizích zemí od Blízkého východu po Čínu, jakož i šlechtice a lokální vladaře, kteří se přijeli poklonit králi. Bubat se tak stal jakýmsi rituálním ústředím království. Obvykle na jaře, na přelomu března a dubna, se zde v měsíci caitra konal stejnojmenný obřad na oslavu prvních ovocných plodů sezony a k uctění bohyně rýže Dewi Sri. Tento svátek nesloužil pouze k oslavě bohatství přírody a jako díkuvzdání bohům, ale především byl ústředním politicko-náboženským rituálem, jehož prostřednictvím docházelo k periodicky opakovanému stvrzování sociálních a politických vazeb mezi centrem a provinciemi i vazalskými státy. Během těchto obřadů obvykle královský pár a další příslušníci vládnoucí rodiny „sestoupili mezi lid", což jinak činili pouze velmi vzácně. Vzhledem k tomu, že král nebyl obyčejný smrtelník, ale ztělesnění boha (pro hinduisty Šivy, pro buddhisty Buddhy), byl pohled na něj obyčejnými poddanými vnímán jako zvláštní požehnání.

Popsaný náboženský rituál s politickým podtextem mělo podporovat i obřadné sdílení bohatství. To spočívalo v množství okázalých doprovodných společenských akcí s bohatým programem plným tance, hudby, kejklířů a zvířecích zápasů, opulentních hostin a předávání darů. To vše bylo důležitou součástí javánských

[902] GEERTZ, *Negara*, s. 136.

JEDNO SLUNCE NA NEBI.indd 508 24.6.2017 8:18:15

147 Královna Tribhuwanadewi jako Šivova manželka Párvatí. Socha z královniny posmrtné svatyně Candi Rimbi, pozdní 14. století.

vladařských tradic, kterými králové a královny Majapahitu (a předtím Singhasari nebo Kediri) prezentovali svou moc a opačně, během kterých stvrzovali svou loajalitu vůči vladaři všichni přítomní od javánských knížat, přes vládce podrobených států za mořem, královské úředníky, vojáky, obchodníky i obyčejné poddané, na které bylo při rozdávání jídla, vína a poskytování zábavy také pamatováno.

Majapahitský dvůr tak byl nejen politickým ústředím, ale také sociálním a obchodním centrem obrovské říše, která byla v době svého největšího rozmachu překvapivě srovnatelná s velikostí římského impéria, byť majapahitská zlatá éra trvala výrazně kratší dobu a jeho státní správa byla podstatně méně centralizovaná. Jak definovala stupeň ovládnutí vzdálených vazalských území Lynda Norere Shaffer, šlo o formu „rituální hegemonie“,[903] což je velmi příhodné synonymum pro výše popsané *teatrum*.

K posílení legitimity javánských králů sloužily i pohřební obřady sloužené za zesnulé panovníky a všeobecně úcta prokazovaná královským předkům, se kterými bylo nutné navazovat magický kontakt za účelem zajištění klidného vývoje společnosti.[904] Deifikace zemřelých králů se projevovala výstavbou pohřebních

903 SHAFFER, *Maritime Southeast Asia*, s. 90.
904 DUBOVSKÁ – PETRŮ – ZBOŘIL, *Dějiny Indonésie*, s. 50.

JEDNO SLUNCE NA NEBI.indd 509 24.6.2017 8:18:15

chrámů (mauzoleí) zvaných *candi*, uvnitř kterých byly umísťovány sochy s atributy božstva, jejichž avatár dotyčný panovník představoval. Projev zbožštění zesnulých králů, jakož i silně synkretický element tak může představovat například posmrtná socha zakladatele Majapahitu Kertarajasy (1293–1309) v ikonografické formě zvané *hari-hara*, jež spojuje atributy obou hlavních bohů hinduistického panteonu Šivy a Višnua. [obr. 147]

Řízení a organizace státu v době největšího rozkvětu Majapahitu

Přestože majapahitská říše ve vztahu ke vzdáleným dobytým územím představovala spíše volnější konfederaci tributárního typu, její jádrové území na Jávě bylo charakteristické propracovaností státní správy, která se v průběhu existence království výrazně nezměnila. Hlavní vládní struktura byla v zásadě čtyřstupňová, což odpovídá i roli posvátných čísel geometrické řady čtyři, osm a šestnáct v indianizovaných královstvích mandalového typu v jihovýchodní Asii. V čele celého království (*bhumi*) stál přirozeně král (*raja*), který sídlil v kratonu ve stejnojmenném královském sídelním městě (dnešní Trowulan). Dále jsou do prvního stupně vládního uspořádání obvykle řazeni členové užší královské rodiny, především korunní princ (*yuwaraja*, sanskrt. *juvarádža*),[905] obvykle nejstarší syn královny, tedy první manželky vladaře.[906] Král, který byl živoucím ztělesněním boha, v tomto případě Šivy, se dle této logiky nacházel na nejvyšší příčce společenské hierarchie a současně byl prostředníkem mezi světem bohů a lidí. Před některými klíčovými rozhodnutími, např. v otázce volby nového zemského správce, se však radil s královským poradním sborem, který představoval druhou vládní strukturu. Sbor se nazýval *bhatara sabta prabu* a tvořilo ho sedm

[905] Synonymním výrazem byl *kumárádža* (*kumaraja*) nebo *kumararádža*, sanskrtský původ je opět zjevný.

[906] *Juvarádžovi* byla v rámci přípravy na výkon vladařské funkce obvykle svěřena buď jedna z vysokých funkcí u dvora (např. v tříčlenné radě vrchních ministrů, viz níže), nebo byl jmenován místním vládcem v jedné z důležitých provincií (*bhre*). Další potomci a příbuzní krále obsazovali i další funkce napříč mocenskou hierarchií u dvora i v provinciích, čímž prostřednictvím pokrevních svazků posilovali královskou moc po celé zemi.

JEDNO SLUNCE NA NEBI.indd 510 24.6.2017 8:18:15

(*sabta*) převážně seniorních aristokratů (*prabu*)[907] – příslušníků královské rodiny: jeho otec,[908] matka, strýc, teta, mladší bratr, mladší bratranec a samotný král.[909]

Třetí úroveň vlády patřila ministrům, kteří se dělili na dvě podskupiny. První byla rada tří vrchních ministrů (*mahamantri*) – *rakryan mahamantri katrini*, která byla vyhrazena královým mladším bratrům nebo synům. Tříčlenné radě předsedal *mahamantri i hino*, který byl podle některých zdrojů považován za druhou nejvyšší funkci v království, což ovšem patrně nebyla zcela pravda, jak bude vysvětleno níže, přestože tradičně šlo o funkci významnou a vlivnou, podobnou postu evropského kancléře. Není zcela jasné, zda do ní byl obsazován korunní princ nebo v posloupnosti nejvýznamnější bratr krále. Dalšími představiteli této elitní rady byli *mahamantri sirikan* a *mahamantri i halu*. Do těchto dvou funkcí byli patrně jmenováni mladší bratři korunního prince, což potvrzuje Pigeaud, jenž tvrdí, že výraz *sirikan* označuje mladšího královského prince.[910] Ať už tomu bylo jakkoli, tříčlenná rada měla na starosti především vydávání královských dekretů v podobě kamenných nápisů *prašasti*, nicméně nepředstavovala samotnou exekutivu, spíše bychom ji mohli přirovnat k jakési kombinaci legislativní rady vlády a kancléřství, jejímž hlavním posláním bylo tlumočit královy rozkazy a nařízení nejvyššímu zemskému správci a dalším výkonným ministrům a hodnostářům.

To se jeví jako velice pravděpodobné, jelikož za nejvýznamnější pozici hned po králi a současně nejvyšší v exekutivě Majapahitu je tradičně považován post známý jako *rakryan mahapatih* nebo

907 *Prabu* nebo *prabhu* bylo původní starojavánské označení krále, později došlo vlivem procesu indianizace k významovému posunu, kdy začalo spíše odpovídat titulu pro lokálního vládce nebo výše postaveného aristokrata, zatímco svrchovaný král se stal *rádžou* (*raja*). Celý název tak možno vyložit jako královská aristokratická rada sedmi, jelikož *bhatara* může znamenat „král“ nebo v jiném kontextu „bůh“. K významu slov viz WOJOWASITO, *Kamus Kawi-Indonesia*.

908 Vzhledem k tomu, že na Jávě a v dalších indianizovaných oblastech jihovýchodní Asie neplatilo právo primogenitury, měla v nástupnictví často přednost dcera krále (jako například Tribhuwana, matka Hayama Wuruka) z hlavní manželky před synem z vedlejší ženy či konkubíny. Z toho důvodu otcové některých králů jako např. Hayama Wuruka sami nikdy nebyli králi, avšak z titulu královského chotě zastávali jednu z uvedených vysokých funkcí.

909 MUHLISIN, *Runtuhnya Majapahit*, s. 57.

910 Tedy takového, který nebyl princem korunním a nemohl si nárokovat trůn.

JEDNO SLUNCE NA NEBI.indd 511 24.6.2017 8:18:16

mapatih amangkubhumi (nejvyšší zemský správce). *Mahapatih*[911] stál v čele pětičlenné rady ministrů (*mantri*), která se nazývala *rakryan mantri ri pakira-kiran*, neformálně pak *sang panca ring Wilwatikta* (zhruba „Pětice z Wilwatikty / Majapahitu"). Rada ministrů již přímo řídila vlastní chod státu, přičemž samozřejmě zaváděla nařízení krále, případně rady *rakryan mahamantri katrini*, a zároveň řídila jednotlivé „resorty". Tento názor potvrzuje i Damar Shashangka, který tvrdí, že v dobách Majapahitu obyčejní lidé znali a uctívali zemského správce a jím řízenou radu ministrů; o existenci rady tří vyšších ministrů neměli tušení, resp. otázka jejího přesného postavení byla pod jejich rozlišovací schopnosti.[912]

Pod vedením *mahapatiha* tedy pracovali čtyři ministři, což opět připomíná výše zmíněné používání posvátného čísla čtyři a jeho násobků ve struktuře administrativy indianizovaných království jihovýchodní Asie, kde pod králem obvykle sloužili čtyři hlavní ministři, osm vedlejších ministrů, šestnáct vyšších a třicet dva nižších úředníků.[913] Nejdůležitější funkci po mahapatihovi měl *rakryan demung* (snad byl i jeho zástupcem), který byl de facto „ministrem vnitra". *Rakryan kanuruhan* byl šéfem královského protokolu a současně koordinátorem úřední správy země a dohlížitelem nad jejím chodem a kvalitou. *Rakryan tumenggung* byl „ministrem obrany", nejvyšším vojenským velitelem, který měl na starosti jednak obranu království, jednak i jeho vnitřní bezpečnost. *Rakryan rangga* pak byl zástupcem nejvyššího vojenského velitele, jenž dohlížel na logistiku a vyzbrojení armády. Tito ministři obvykle nebývali aristokratického původu a podobně jako například slavný Gajah Mada se do vysokých funkcí dostali především díky svým vynikajícím schopnostem a zásluhám.

Poslední podskupinou vysokých hodnostářů byli nejvyšší představitelé dvou hlavních náboženství Majapahitu – šivaistického hinduismu a buddhismu – zvaní *dharmmadhaksa*. Podobně jako

[911] Každé dílčí knížectví mělo vedle svého lokálního vládce také svého správce – *patiha*; nejvyššímu zemskému správci se proto pro rozlišení říkalo *mahapatih*, resp. *mapatih* doslova „velký správce".

[912] SHASHANGKA, *Sabda Palon*, s. 21–22.

[913] Tento systém, jenž se malajsky nazývá *pembesar empat lipatan*, tedy jakási čtverná struktura vládnutí, byl typický například i pro malajský sultanát Melaka, založený okolo roku 1402 na Malajském poloostrově. Dle názoru autora představuje projev mandalového symetrického uspořádání společnosti.

JEDNO SLUNCE NA NEBI.indd 512 24.6.2017 8:18:16

pětice výkonných ministrů ani tito nejvyšší kněží obvykle nepocházeli z královské rodiny. Vrcholný představitel šivaismu, který byl dominantním náboženstvím říše, se nazýval *dharmmadhaksa kasaiwan*. V čele buddhistické obce Majapahitu pak stál *dharmmadhaksa kasogatan.* Čestný titul obou náboženských vůdců byl *dang acarya*. Oběma při organizování náboženských obcí a konkrétních rituálů asistovali vyšší náboženští hodnostáři zvaní *upapatti*, přičemž šivaisté jich měli sedm, zatímco buddhistická *sangha* dva. Dharmmadhaksové a upapattiové společně dohlíželi na dodržování hinduistických a buddhistických zákonů a podle nich také uplatňovali spravedlnost. V náboženských otázkách byli podřízeni pouze samotnému králi. Sami však současně dbali na to, aby král vládl v souladu se zásadami *Manusmrti* neboli *Manuova zákoníku*, který představuje komplexní soubor prastaré bráhmanské moudrosti, de facto základní učebnici hinduismu a nejvyšší autoritu této socionáboženské organizace. Dle Paula Munoze měli dharmmadhaksové na tomto poli téměř absolutní moc.[914] Vzhledem k tomu, že král stavěl svou legitimitu na dvou hlavních pilířích, z nichž jedním bylo jeho postavení božského krále a nejvyšší náboženské autority, provázanost pozice krále a náboženských vůdců byla bezpochyby velmi intenzivní. Jejich vliv sahal ovšem i mimo královský dvůr – jakožto představitelé náboženské morálky ovlivňovali chod společnosti také jako soudci.

Čtvrtou úroveň vlády pak představovala provinční správa, která vládla menším územním celků tvořícím vlastní jádrové území Majapahitu. Toto jádrové území se rozkládalo na části střední a většině východní Jávy, v době krále Hayama Wuruka tvořilo dvanáct provincií (*nagara* – kraj, knížectví, případně *rajya/radžja* – „hlavní město", přeneseně sídlo lokálního vládce), v jejichž čele stát místní vladař (*bhre* – kníže, vévoda).[915] *Bhre* byl vždy blízkým příbuzným krále. Pozdější *prašasti* z roku 1447 zmiňuje čtrnáct provincií, přičemž je zřejmé, že jejich počet se mohl v průběhu doby nepatrně měnit.

Přestože jádrové území Majapahitu představovalo oblast pod přímým vlivem krále, i zde měla místní knížata značnou autonomii.

914 MUNOZ, *Early Kingdoms of the Indonesian Archipelago*, s. 276.
915 MUHLISIN, *Runtuhnya Majapahit*, s. 59–60.

JEDNO SLUNCE NA NEBI.indd 513 24.6.2017 8:18:16

150 Svatyňka Candi Tikus symbolizující střed světa, horu Méru, ve vodní nádrži v areálu bývalého královského paláce v Trowulanu.

Přesto šlo o poměrně stabilní systém, jehož funkčnost a pevnost byla zajištěna díky pokrevním svazkům knížat (guvernérů) s králem a de facto také díky tomu, že panovník udělil všem ambiciózním příbuzným správu nad těmito (v podstatě údělnými) knížectvími nebo, jak bylo naznačeno výše, prestižní funkci přímo u dvora a tím eliminoval hrozbu případné mocenské rivality.[916] Jinými slovy, knížata (guvernéři) držela ve svých rukou civilní i vojenskou moc v provinciích; na druhou stranu však měla povinnost účastnit se veškerých zásadních událostí u královského dvora, což implicitně značilo podřízenost králi, a na požádání mu poskytnout vojenskou asistenci.[917] [obr. 150]

Provinční vlády byly v podstatě zmenšenými replikami ústředního dvora,[918] jakýmisi miniaturními mandalami v rámci mocné mandalové říše. Jakožto finančně nezávislé útvary nedostávaly jednotlivé provincie z hlavního města žádné finanční příspěvky. Naopak, jejich vládci byli nuceni zajišťovat si příjem z obchodu, svých vlastních pozemků a výběru daní. Následně sami museli přispívat královskému hlavnímu městu na pokrytí jeho značných nákladů spojených s okázalými rituály podtrhujícími moc krále a vydržováním suity kněží, umělců, řemeslníků a služebnictva.

Vláda a státní správa mimo vlastní Majapahit

Zatímco politické uspořádání jádrového území bylo kombinací prvků centralizované vlády a volnějších vztahů založených na tributární závislosti knížat na královském dvoře, v případě vztahů Jávy

[916] Navzdory tomuto systému štědrých údělů byly dynastické války na Jávě poměrně časté a mnohdy přispívaly k nestabilitě a následnému úpadku i samotného Majapahitu, jakož i snazšímu postupu nizozemských kolonizátorů, kteří od 17. století těchto nástupnických konfliktů obratně využívali.

[917] MUNOZ, *Early Kingdoms of the Indonesian Archipelago*, s. 277.

[918] TAMTÉŽ.

JEDNO SLUNCE NA NEBI.indd 514 24.6.2017 8:18:16

152 Král Adityawarman (1347–1375), vládce Malayapury na střední Sumatře jako Šiva Bhairava – jako syn majapahitského šlechtice a sumatránské princezny je příkladem interakce královského dvora v Trowulanu se závislými územími pod vlivem Majapahitu. Dynastie, již založil, se až do 20. století odvolávala na svůj majapahitský původ.

s dobytými zeměmi Nusantary šlo o klasický tributární vztah závislé entity vůči suverénovi, kdy podmaněná území byla většinou nadále spravována prostřednictvím svých původních vládců. Majapahit po těchto vazalských územích v zásadě požadoval pouze složení každoročního tributu na důkaz uznání podřízenosti dotyčného území vůči mocenskému centru na Jávě a účast na výše popsaných královských nábožensko-politických obřadech.[919]

Při samotném dobývání nových území Majapahit využíval svoji vojenskou převahu především v podobě obrovské válečné flotily, pod jejíž hrozbou mnozí menší vládci tzv. vnějších ostrovů Nusantary a Malajského poloostrova obvykle ustupovali bez boje. V takovém případě pak nedošlo ke zničení státu a původně samostatný král se stal vazalem či poplatníkem majapahitské říše s tím, že si zachoval značnou míru autonomie, ovšem nyní již jako lokální vládce v rámci mandalového uspořádání říše. V první soustředné kružnici kolem krále se nacházeli jeho ministři a další pohlaváři dvora, ve druhé kružnici guvernéři provincií jádrového území na Jávě, poslední pak tvořili právě lokální vládci podmaněných tributárních území. [obr. 152]

O skutečném postavení, moci a rozsahu majapahitské říše v oblastech mimo Jávu vedou historici spory již desítky let, přičemž

[919] TAMTÉŽ.

JEDNO SLUNCE NA NEBI.indd 515 24.6.2017 8:18:16

názory se velice různí. Jak však vyplývá z výše uvedeného, o skutečném sjednocení indonéského souostroví v centralizovaném státě s ústředím na Jávě nejspíš nemůže být řeč – přímá správa v podobě státní administrativy řízené z hlavního města Trowulanu byla realizována pouze na Jávě, Maduře[920] a Bali. Na druhou stranu nelze význam a vliv javánské expanze napříč Nusantarou podceňovat, jelikož na mnoha místech souostroví, Malajského poloostrova, a dokonce i v několika oblastech Filipín zůstával dlouho po jeho rozpadu silný kulturní odkaz javánské přítomnosti, což dokládá vliv, který zde majapahitská říše měla. Máme na mysli například architektonické prvky jako javánský pavilon *pendopo*, umění javánského batiku, stínové divadlo *wayang*, orchestr bicích nástrojů *gamelan* či rituálně-dramatické formy *barong* a *reog*, o jejichž duševní „vlastnictví" se dnes Indonésie při některých příležitostech poněkud bizarně sváří s Malajsií. Impakt Majapahitu se také odráží v přítomnosti javánského lexika v místních jazycích či užívání javánských vladařských konceptů, titulatury a etikety. Pro zajímavost uveďme, že spojení s Majapahitem v osobě příslušníka javánské aristokracie jakožto zakladatele rodu je dokonce součástí mýtu o původu obyvatel dosud poněkud tajemné civilizace náhorní plošiny Pasemah v jižní části Sumatry nebo tak odlehlého místa, jakým je ostrov Adonara v souostroví Malé Sundy.[921]

Země podřízené Majapahitu jednou ročně odváděly ústřední vládě tribut (*upah*) ve formě různých naturálií. Jako příklad uveďme království Berune (Brunej), které každoročně dodávalo značné množství vápna, molucké ostrovy dodávaly tolik žádané koření, především muškát a hřebíček, podrobená území Sumatry dary pralesa jako kafr, rotan, slonovinu, želvovinu a další komodity (jako např. ceněný sumaterský pepř), potřebné k udržování okázalého způsobu života majapahitského dvora. Podle některých zdrojů vybírali tyto „dary" jednou ročně javánští úředníci, ovšem jako pravděpodobnější se jeví, že tribut přiváželi do hlavního města

[920] Přestože je Madura samostatný ostrov, tradičně byla považována za součást Jávy, resp. javánské mocenské a kulturní sféry, což po jejím dobytí roku 1331 platilo dvojnásob. Maduřané naopak běžně operovali na Jávě, hlavně v oblastech na jih od Surabayi, kde kupříkladu pomáhali zakladateli Majapahitu Radenu Wijayovi vyklučit les v Tariku.

[921] HANNIGAN, *A Brief History of Indonesia*, s. 57.

JEDNO SLUNCE NA NEBI.indd 516 24.6.2017 8:18:16

Trowulanu sami podrobení vladaři. Jednak bylo vyžadováno, aby pravidelně přijížděli ke dvoru poklonit se svrchovanému králi či královně, jednak proto, že návštěvu dvora sami považovali za prestižní a oboustranně výhodnou záležitost, jejímž prostřednictvím si mohli – pokud předložili dostatečně štědrý tribut a další důkazy své loajality – zajistit královu přízeň a ocenění v podobě titulů a recipročních nákladných darů, uzavřít sňatkovou alianci s rody javánské aristokracie nebo získat cenné javánské zboží pro vlastní potřebu či na další prodej ve své zemi.[922] Ovšem docházelo i k situacím, kdy vládci podrobených území tribut neodvedli, a v takovém případě připlouvaly mocné majapahitské flotily, aby si patřičný tribut vyzvedly.[923]

* * *

Většina dobytých nebo diplomacií či nátlakem získaných území zůstala součástí majapahitské mandaly pouze několik desetiletí a po smrti krále Hayama Wuruka (1389) se začala znovu osamostatňovat. Další vlna úpadku Majapahitu pak nastala s dynastickým konfliktem, který se odehrával v letech 1403–1406, jenž sice dopadl vítězně pro legitimního vládce Wikramawardhanu (1389–1429), avšak kromě krátkého období stability za vlády jeho nástupkyně, královny Suhity (1429–1447), bylo 15. století ve znamení mocenského oslabování a územních ztrát. Zvláště po roce 1478 začal Majapahit postupně směřovat ke svému neodvratnému konci, který zapříčinila jednak dynastická nejednota, jednak patrně určitá dekadence javánské aristokracie. Zásadní faktor pak představuje nástup nových, muslimských mocností, původně přístavních městských států severního pobřeží Jávy. Státy jako Demak, Jepara a Tuban patřily původně k vazalům Majapahitu. Postupně však získaly značnou ekonomickou moc z námořního obchodu, jež jim umožnila vybudovat mocné armády, s nimiž se nyní postavily bývalému suzerénovi. Rozpad tohoto posledního velkého hindu-buddhistického království[924] byl velmi pozvolný, ovšem okolo roku 1527 již

922 VLEKKE, *Nusantara*, s. 80–81.
923 TAMTÉŽ.
924 Na východní výspě Jávy pak tlaku muslimských států a islamizace do 18. století odolávalo malé hinduistické království Blambangan.

JEDNO SLUNCE NA NEBI.indd 517 24.6.2017 8:18:17

153 Chrám Pura Maospahit v Denpasaru na Bali, kam po pádu říše uteklo mnoho příslušníků majapahitského dvora. Chrám nese jméno slavné říše a zřejmě byl založen ještě před jejím pádem.

říše definitivně padla za oběť novému hegemonovi Jávy, mocnému sultanátu Demak. Desetitisíce javánských aristokratů, kněží, vojáků i úředníků tehdy uprchly před islámským tlakem na Bali, jehož obyvatelé se dodnes cítí být hrdými pokračovateli majapahitských tradic. [obr. 153]

Majapahit představoval největší říši v dějinách jihovýchodní Asie; velikostí svého území předčila i slavnější Angkor. Přestože její největší teritoriální rozsah měl po několika desetiletích upadnout nebo byl omezen na symbolické rituální uznání nadvlády a placení tributu, Majapahit vytvořil a zanechal po sobě velmi sofistikované dědictví v celé řadě oblastí včetně umění – od architektury hojně využívající kvalitních cihel přes sochařství (terakotové plastiky) až po kultivované básnické umění, v oblasti řemeslné výroby (metalurgie, hrnčířství), mořeplavbě či obchodní sféře. S Majapahitem bude navždy spojena i propracovanost náboženského rituálu, sloužící k legitimizaci panovnické moci, jakož i složitá společenská hierarchie, která javánské společnosti zanechala sociální stratifikaci, aristokratické tituly a efektivní byrokracii (*pamong praja*). Pro obyvatele indonéského souostroví je pak Majapahit především ztělesněním dávné slávy, odrážející existenci mocné říše, která byla předobrazem dnešní obrovské, multietnické, multikulturní, a přesto

JEDNO SLUNCE NA NEBI.indd 518 24.6.2017 8:18:17

jednotné Indonésie. Zdůrazňováním návaznosti na dynastickou linii Majapahitu posilovaly svou legitimitu i nástupnické muslimské státy Demak, Pajang a Mataram, především nejslavnější vladař posledně jmenovaného království, Sultan Agung (1613–1646), který se proslavil „usmířením" hindujavánských a islámských tradic. Stejně tak po rozložení sultanátu Mataramu v polovině 18. století pod nátlakem nizozemských kolonizátorů pak královské a knížecí dvory střední Jávy jako Yogyakarta, Surakarta a Mangkunegaran hledaly ve svých genealogiích (*silsilah*) pokrevní spřízněnost s panovníky poslední hindujavánské říše.

Bibliografie

ANDERSON, Benedict R. O´G., *Language and Power. Exploring Political Cultures in Indonesia*, Ithaca – London: Cornell University Press 1990.

CRIBB, Robert, *Digital Atlas of Indonesian History*, Copenhagen: NIAS Press 2010.

DUBOVSKÁ, Zorica – PETRŮ, Tomáš – ZBOŘIL, Zdeněk, *Dějiny Indonésie*, Praha: NLN 2005.

FIC, Victor M., *The Tantra. Its Origin, Theories, Art and Diffussion from India to Nepal, Tibet, Mongolia, China, Japan and Indonesia*, New Delhi: Abhinav Publications 2003.

GEERTZ, Clifford, *Negara. The Theatre State in Nineteenth Century Bali*, Princeton: Princeton University Press 1980.

HALL, Kenneth R., Ritual Networks and Royal Power in Majapahit Java, *Archipel* 52, 1995, s. 95–118.

HANNIGAN, Tim, *A Brief History of Indonesia. Sultans, Spices and Tsunamis. The Incredible Story of Southeast Asia's Largest Nation*, North Clarendon: Tuttle Publishing 2015.

Lakshmi. The Goddess of Wealth & Beauty [online], cit. 13.08.2016. Dostupné z: https://broomcloset.wordpress.com/tag/goddess-lakshmi/

MIKSIC, John N., Majapahit's foreign policy and perceptions of international relations, in: *Majapahit. Inspiration for the World*, edd. Catrini Kubontubuh – Peter Carey, Jakarta: Yayasan Arsari Djojohadikusumo 2014, s. 11–30.

MOERTONO, Soemarsaid, *State and Statecraft in Old Java. A Study of the Later Mataram Period, 16th to 19th Century*, Ithaca: Modern Indonesia Project, Cornell University 1968.

MUHLISIN, Muhammad, *Runtuhnya Majapahit dan berdirinya kerajaan-kerajaan Islam di bumi Jawa. sebuah fakta sejarah*, Jakarta: Araska 2015.

MUNOZ, Paul Michel, *Early Kingdoms of the Indonesian Archipelago and the Malay Peninsula*, Singapur: Editions Didier Millet 2006.

PANJI, Teguh, *Kitab Sejarah Terlengkap Majapahit. Ulasan Lengkap Pengaruh Kerajaan Majapahit Terhadap Wajah Indonesia*, Jogjakarta: Laksana 2015.

JEDNO SLUNCE NA NEBI.indd 519 24.6.2017 8:18:17

ROBSON, Stuart, *Deśawarnana*, Leiden: KILTV 1995.
Sejarah Kerajaan Majapahit & Kehidupan Ekonomi, Sosial, Budaya [online], cit. 14.08.2016. Dostupné z: www.artikelsiana.com/2014/10/sejarah-kerajaan-majapahit-keruntuhan-faktor.html
SHAFFER, Lynda Norene, *Maritime Southeast Asia to 1500*, Armonk – London: M. E. Sharpe 1996.
SHASHANGKA, Damar, *Sabda Palon. Geger Majapahit*, Jakarta: Dolphin 2013.
TAMBIYAH, Stanley Jeyaraja, The Galactic Polity in Southeast Asia, *HAU: Journal of Ethnographic Theory* 3/3, 2013, s. 503–534.
VLEKKE, Bernard Hubertus Maria, *Nusantara. Sejarah Indonesia*, Jakarta: Kepustakaan Populer Gramedia 2008.
WOJOWASITO, Soewojo, *Kamus Kawi-Indonesia*, Bandung: C. V. Pengarang 1977.
WOLTERS, Oliver William, *History, Culture and Region in Southeast Asian Perspectives*, Ithaca: SEAP-ISEAS 1999.
ZELENDA, Jiří, *Laos*, Praha: Libri 2012.

JEDNO SLUNCE NA NEBI.indd 520 24.6.2017 8:18:18
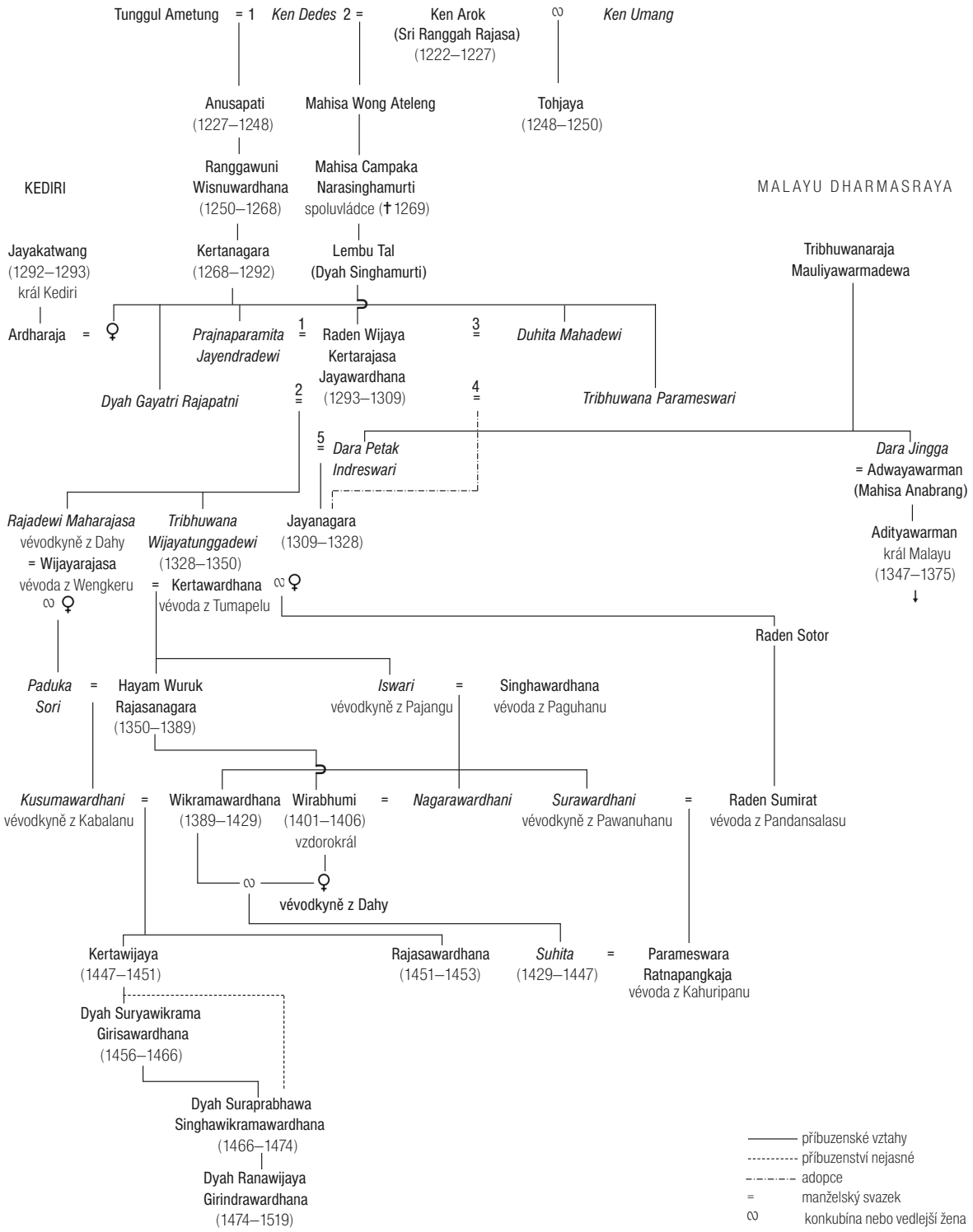
DYNASTIE RAJASA – KRÁLOVÉ SINGHASARI A MAJAPAHITU